

Branislav Živanović

ANDRIĆEV HELIOTROPIZAM: SJAJ KOJI PUTUJE

(Vladimir Pištalo: *Sunce ovog dana (Pismo Andriću)*, Agora, Zrenjanin, 2017)

Ali to je tako: oni koji vide ne mogu, a oni koji mogu ne vide.

A napor da se doviče i dokaže propada u gluvom očaju.

I tu se, kao pred strašnim zidom, uvek staje.

Iz te more nema buđenja ni iz te smrti uskrснуća.

Ivo Andrić

RAZMENA DAROVA

Kako pismo od dokumenta postaje književna činjenica odlično pokazuje nova knjiga Vladimira Pištala (1960), *Sunce ovog dana (Pismo Andriću)*, koja, na izvestan način, obnavlja tradicionalni koncept *romana u pismima*. Ovde sagovornik, narativni konstituent i oblikovna komponenta postaje celokupno knjiženo stvaralaštvo Ive Andrića, sa čije se margine, kao fusnote književne svesti, Pištalo oglašava kao pripovedač, pesnik, esejista, putopisac, ali, iznad svega, kao posvećeni čitalac i tumač. Budući da epistolarna forma pruža veće mogućnosti neposrednog otkrivanja emocija, privatnog života, oslikavanja doživljenog, ona neretko može postati pogodan postupak za unutrašnji dijalog i podelu misaonosti, ispoljavanje lirskih tonova, meditativnih, didaktičnih ili, već pomenutih, filozofskih opservacija i stavova, koje ne moraju nužno da imaju svog adresata.

Ovo je ples misli na određene teme.

Ovo su priče o vašim pričama.

Ovo je džeziranje sevdalinki.

[...]

Ovo je roman toka svesti pisan kroz tuđu svest.

Roman *Sunce ovog dana* organizovan je u šest ciklusnih celina klasifikovanih po srodnosti teme, ideje, motiva, misli, strukture i drugih obeležja koja su nosioci Andrićevog romanesknog, pripovedačkog, pesničkog, dnevničkog, putopisnog, kritičko-esejističkog i prevodilačkog rada. Jezik pisama unutar svakog od ciklusa je izrazito pitoreskan i tropičan, obiluje pesničkim sredstvima, retorskim pitanjima, repetacijama, elipsama, prenesenim i slikovnim govorom, simbolima, lajtmotivima, kontrastiranjima, kontrapunktom, ukratko, figurama svojstvenim prevashodno pesničkom pismu. U slučaju da se istražuje način oblikovanja, posebnu pažnju zahtevaju proces fragmentacije i kombinovana tehnika kolažiranja, s obzirom na refleksivnu komponentu zapisa kao što su *Znakovi pored puta* – koji ujedno označavaju ishod esejizacije i razvoj refleksivnih odlika Andrićevog pripovedanja u njegovom poznijem proznom stvaralaštvu – odnosno, *Ex Ponto* i *Nemiri*, dok završni redovi unutar svake od šest celina treba da traže uzor u Andrićevoj *Lirici* i pesmama u slobodnom

stihu. Najzad, sam naslov Pištalove knjige predstavlja pozajmicu istoimene pesme u prozi iz perioda Andrićevog ranog stvaralaštva. Što se tiče oblikovanja romana, treba naglasiti da svaki fragment unutar pisama razvrstanih po ciklusima predstavlja malu samostalnu celinu. Zapisi se kreću od sasvim kratkih – svega nekoliko redova ili rečenica – do dužih, koji premašuju nekoliko stranica u knjizi, dok svaku od šest celina odlikuje prstenasta kompozicija, odnosno priča unutar priče (kao, na primer, u *Prokletej avliji*). Svaka od ciklusnih celina počinje „Prologom“, nekom vrstom uvodne deskripcije i obraćanja naratora/autora podstaknutog toponimom u kojem se zatekao kako bi progovorio slikom sa prizorom sunca ili svetlosti (zbog čega zapis najpre nalikuje razglednici). Postupak se ponavlja u „Međugovoru“ na sredini ciklusa i sporadičnom *post skriptumu* kojim završava retrospektivni „Epilog“, nakon čega sledi poetski nadahnuta, piktoralna, asonantna stihovna odjava sa repetitivnom figurom poređenja, naslovljena „I bilo je to“, koja zatvara ciklus. Deskripcija, takoreći, otvara i zatvara svaki od ciklusa, uokviruje sadržaj poglavlja. Izuzev toga što se javlja u funkciji umetničkog postupka, ona ima i vrlo jasnu simboličku funkciju.

Kroz ovih šest formalno izjednačenih celina, Ivo Andrić i njegovo stvaralaštvo tumačeni su iz ugla rascepljenosti između kultura, Istoka i Zapada, ljubavi i netrpeljivosti, između sebe i Drugog („Balkanski Hrist“); kao traganje za literarnom sintezom i nastojanje da se povežu dobro i zlo, vera i nevera, religije, život i smrt („Kontrapunkt“); međutim, ukazivalo se i na Andrićevu posvećenost ženama i osetljivost za žensku prirodu, psihu i osećanja, odanost erotskom i estetskom režimu, lepoti kao nositeljki svetla, muškim stremljenjima i zabludlostima u ime ženske lepote („Za ljubav žene“); zatim, predstavljanju geneze i psiholoških profila junaka Andrićevih romana i priča, kao odraza sopstva i protivrečnosti koje ih u njihovoj ambivalentnosti razdiru i pretvaraju u figure mitskog formata („Ironični heroji“); slede reči o Andriću kao mladobosancu, reakciji na kolonijalne sile Austrougarske i vihoru rata, Gavrilu Principu i atentatu na Franca Ferdinanda, mržnji i kastijanskim podelama kao globalnim fenomenima („Mlada Bosna“); i, naposljetku, o veštastvenosti spisateljskog posla, posvećenosti i stvaralačkim naporima, ostvarenim naumima i čežnji, prolaznosti života i neminovnosti smrti („Sunčani sat“).

Bilo da je posredi kraći ili duži tekst, gotovo svako od pisama/zapisa je pregnantno i završava poentom. U njima fluktuiraju mnoštvo citata, aluzija, asocijacija, literarnih i drugih referenci koje ne pripadaju samo Andrićevoj misli, već na izvestan način bivaju inicirane određenim motivom, mišljenjem ili idejom sa kojima ih narator identifikuje, koincidira, povezuje, stavlja u poredbeni odnos i izjednačuje (Emil Sioran, Federiko Felini, Bruno Šulc, Isak Samokovlija, Horhe Luis Borhes, Gabrijel Garsija Marques, Hans Baldung, Gustav Klimt, Đorđo de Kiriko, Mark Šagal, Virdžinija Vulf, Tomas Karlajl, Seren Kjerkegor, Fridrih Niče, Alber Kami, Vladimir Hlebnjиков, Maksim Gorki, Ernan Kortes, Volt Vitman, Momčilo Nastasijević, Bora Stanković, Herman Broh, Ralf Elison, Frančesko Gvičardini, Robert Muzil, Franc Kafka, Tomas Man, Ipoliti Nievo, Jakov von Hodis, Georg Hajm, Martin Luter King, Vladimir Dvorniković...). Otkrivanjem međuzavisnih veza, učitavanjem legendi i evociranjem mitova, vlastitih epifanija i uvida u traganju za odgovorima i smislom, svedočimo ispovesti čoveka-pisca široke kulture, akribičnosti i zavidnog iskustva, kako životnog tako literarnog, koji je mnogo pročitao i napisao, ali i proputovao i video. Budući da su čitanje i pisanje specifična vrsta eskapizma, putovanje, kao drugi važan topos romana, predstavlja jednu od

zajedničkih strasti koje Pištalo deli sa Andrićem. Ono istovremeno dobija formu potrage za izvoristom sopstvenog duha, ali i čišćenja od viška sopstva bivšeg sebe. Putovanje je neretko artikulirano u obliku putopisne skice ili razglednice, i poput epistolarne forme otvara put subjektivizaciji opisa izvesnih destinacija, toponima kojima pokušava da uhvati korak sa Andrićevom putopisnom prozom (na primer, „Predeli“ u *Staze, lica predeli*).

Dragi Ivane,

*Sa skromnošću vam nudim i izlivam za vas sunce ovog dana:
Svaki dan novo sunce kao nova košulja.
U njega smo obučeni mi i svet.*

* * *

Vetar puca suncobranima. Šest varijanti plaveti smenjuju se od plaže prema pučini. Nepravilni šestougli svetlosti leluju po morskom dnu. Stolice su u vodi. More orgulja po špiljama. Dete se hvata ćelavom tati za nos. Trljam prst koji je ujeo komarac o trodnevnu bradu. Bele litice padaju okomito u plavet. Beba gleda nekakav film za bebe na peškiru.

I sunce, sunce...

Titraj – titraj – bljes! – bljes!

Beli Englezi odnose ovo sunce negde u Liverpul; tamo ga sebi ubrizgavaju injekcijama. Zlatni nokat je na svakom valu. Svetlosni leptiri se razmnožavaju po vodi.

Kažem:

– Ovde je nekad rođen Zevs.

Pištalovi opisi odgovaraju Andrićevim po tome što u njima nema tehničkih i konkretnih podataka, akcenat je na boji, zvuku, mirisu, pokretu i njihovom međusobnom, gotovo sinestezijskom prožimanju. Opisi u ovim putopisnim tekstovima su mahom sentimentalni jer sadržaj manje-više obuhvata unutrašnja zbivanja ili raspoloženja povodom pejzaža kojim je zasićen pogled. Posredi je kratka proza zgusnutih slika lišena elemenata stvarnosti i podataka o prostoru. Predeo kod Pištala izaziva niz asocijacija i utisaka koji izražavaju stanovite pripadnika druge kulture, posmatrača naročite osetljivosti i znanja, koji ih razlaže, analizira i povezuje sa opisima koje je Andrić postavljao u svoja dela. Među njima se ističu lapidarni zapisi koji često odaju utisak grube, usputne lirske opservacije, jer se Pištalo ne trudi da zahvati celinu slike, već da pažnju usmeri na pojedinost i fragment, kako bi kroz specifičan detalj posredovao atmosferu i dočarao celinu (na primer, ciklus „Sunčani sat“). Ovde možda može da se potraži odgovor na kompoziciju čitave knjige, koja i nije ništa drugo nego, kako je ranije rečeno, zapis sa putovanja kroz Andrićev pogled i književni svet, rekonstrukcija, dekodiranje i rekontekstualizacija njegovog opusa, koji nikada zapravo nije izgubio na aktualnosti i čitalačkom interesovanju, te isticanje značaja njegovog stvaralaštva sa fokusom na razumevanju Andrićevog dela iz perspektive današnjice.

Pištalo kao da pokušava da uhvati duh Andrićevog pisma i odgovori stilom dostojnim Andrićevog spisateljskog raspona. Ali ma koliko se *Sunce ovog dana* doživljava kao okrenutost jednog pisca drugom, ono je ujedno dijalog sa sobom i svojim unutrašnjim svetom, na primer, poput razgovora sa dušom i ispovesti duše u samoći i tišini kakvu je Andrić vodio

u *Ex Pontu*. Stoga nije teško prepoznati autobiografske motive i detalje, pogotovo u izraženoj ličnoj dimenziji svega što pripovedač govori ili vidi, te tako određeni pasaži romana mogu da se čitaju kao književnost prominentno autobiografskog nadahnuća. Pored ovoga, ono je i obraćanje čitaocu, u kojem je subjektivni ton pripovedanja podignut na nivo opšteg saznanja i univerzalnog iskustva. Tu prepoznavamo ne samo Andrića kao pisca, nego i Andrića kao ličnost, ali ovde možemo prepoznati i sebe same, prošle, sadašnje i buduće stradalnike. Pa ipak, ono što se čini očiglednijim jeste da je *Sunce ovog dana* lirski impuls nepatvoreno pristrasnog pisca sa dubokim poštovanjem i odanošću svom literarnom uzoru i njegovoj književnosti;¹ rekli bismo, tekst koji je više od omaža, a manje od panegirika, što u diskursu pseudoeseja razglobljuje i nastoji da poveže i rastumači Andrićevu umetnost i život, i možda upravo zbog toga najviše podseća na Andrićev esej „Razgovor sa Gojom“:

I mi smo nastavili razgovor, koji je u stvari bio Gojin monolog o sebi, o umetnosti, o opštim stvarima ljudske sudbine.

Ako vam se ovaj monolog i učini na prvi pogled izlomljen i nepovezan, znajte da se drži unutarnjom vezom kojom ga vezuju Gojin život i njegovo slikarsko delo.²

Sunce ovog dana podjednako privlači i zavodi svojom neposrednošću u opštenju i razotkrivanju skrivenih veza, nejasnoća, zagonetnih i pogrešno interpretiranih mesta u delima nad kojima su tumači – sa kojima se Pištalo ovde na momente konfrontira – više decenija nadneseni. Pa ipak, Pištalovu knjigu ne treba posmatrati u kontekstu književnokritičkih tekstova i studija o Andrićevom stvaralaštvu; ona ne ide ni ispred ni iza analitičnih tekstova proučavalaca književnosti i dela Ivo Andrića, već uporedo, sugerišući pritom, ne bez izvesne doze samosvesti, da se na Andrićevo književno delo treba (pokušati) odgovoriti književnim delom. Možda upravo zbog toga Pištalo povremeno pribegava samo piscima-komentatorima Andrićevog stvaralaštva, poput Miloša Crnjanskog i Isidore Sekulić, kao jedinim pouzdanim i merodavnim sabesednicima („Služio sam se samo vašim delom. Kritike sam smatrao ogovaranjima“), te tako u pojedinim delovima Pištalov roman poseduje i polemički ton.

Ono što su kritičari pisali o vama ličilo mi je na kule od klišea, ili na Prosperovu biografiju koju je pisao Kaliban. Gadile su mi se te stisnute obrve koje su letele u poretku divljih gusaka. Možda je te kritičare izmislio moj mladalački gnev?! Kao mladić sam imao dar za averziju. Gadilo mi se njihovo mrštenje. Gadila mi se njihova glupost. Činilo mi se da ih je za to vajno „tumačenje književnog dela“ spremao Pelagićev narodni učitelj. Tu su naučili da senfom mažu mošnice protiv kilavosti, pa što se više mažu to kilaviji postaju. Činilo mi se da bi ti kilavi Radovani mogli da zamuče gospodstvo svoje pa da nešto i osete. Sve je tu nekako bilo organizovano po principu „slepici kažu da oči smrde“. Tim kritičarima bez ukusa potreban je bio Antonije iz Padove, koji ljudima pomaže da nađu izgubljene stvari.

¹ Tome u prilog treba dodati Pištalovo insistiranje da se u pismima Andriću obraća sa „Ivane“, a ne Ivo – što za Pištalov doživljaj verovatno predstavlja tek trivijalnu verziju, pojednostavljeni i skraćeni oblik prvobitnog (krštenog) imena, svođenje na rang nadimka ili pseudoimena.

² Videti: Ivo Andrić, „Razgovor sa Gojom“, u: *Staze, lica predeli*, Prosveta: Beograd, Mladost: Zagreb, Svetlost: Sarajevo, Državna založba Slovenije: Ljubljana, 1963, str. 123–124.

Da, možda je to samo moja mladost govorila... ali meni se činilo da ste vi upali u procep nerazumevanja koji se naizgled sastojao od samih pohvala.

I dok Sunce iz Andrićeve rane pesme u prozi predstavlja metaforu za figuru Jelene – uzvišenog ženskog načela kao manifestacije svetlosti i iluminacije, topline, žudnje i samospoznaje – u romanu *Sunce ovog dana* ono postaje metafora za Andrićev književni opus koji će odrediti Pištalov pogled na svet i umetnost. S obzirom na to da, prema rečima Valtera Benjamina, „sve što je prošlo – zahvaljujući nekom skrovitom heliotropizmu – teži da se okrene prema *onom* suncu koje se pomalja na nebu istorije”,³ Pištalov roman ispoljava karakter *close reading*-a, podrobnog posmatranja i pristupa Andrićevom delu, kao i napor da njegove nerasvetljene aspekte prikaže u novom i drugačijem svetlu, ali bez anahronističkih iskliznuća – pre svih, svojih u tumačenje Andrićevog dela – što se smatra grehom svakog savesnog istoričara. Međutim, kako se u svom elementarnom vidu priroda Sunca kao izvora svetlosti i toplote upoznaje tek iz čulnog opažanja, ono, prema aristotelovski nadahnutom Žaku Deridi, ostaje *neizvesno*,⁴ jer se kao takvo *dâ* spoznati samo ukoliko je u opsegu subjekta koji opaža. Ono *će*, s druge strane, *onome* ko, u doslovnom ili prenesenom značenju, ne vidi – (duhovno) slepom – izvesno ostati nevidljivo i nespoznato – pa ipak, ne treba gubiti iz vida da ono isto tako može intenzitetom svog sjaja zaslepeti onoga ko se bez zadržke, distance i filtera dugo zagleda u njega – u doslovnom ili prenesenom značenju. S tim u vezi, osim što ukazuje na posebnost i neophodnost imanjanja, tj. pronalaženja svetle tačke kao oslonca u životu, naslovna sintagma Pištalovog romana može da u ironično intoniranom ključu posluži i kao metafora našeg doba i svake vrste spektakla današnjice kojem robuju naša čula, iluzornosti i lažnog sjaja koji nas vodi, odnosno neutemeljenih principa kojih se slepo držimo. Najzad, Sunce iz romana Vladimira Pištala posredstvom Andrićevog dela neizostavno priziva mit o Dedalu i Ikaru, koji figurira ne samo kao metafora života, nego, u kontekstu umetničkog stvaralaštva, jedna vrsta uzora, uticaja i sudbina zanesenosti.

³ Valter Benjamin, *Andeo istorije*, preveo s nemačkog Jovica Aćin, Službeni glasnik, Beograd, 2017, str. 153.

⁴ „Doista je teško znati šta je svojstveno suncu doslovno uzetom: č u l n o m suncu. Otuda sledi da svaka metafora koja povlači sunce (bilo kao ‘prenosač’ ili ‘sadržinu’) ne donosi nam pouzdano i jasno znanje. [...] Metafore heliotropi su uvek nesavršene metafore. One nam pružaju premalo znanja zato što jedan od članova posredno ili neposredno uključen u zamenu (čulno sunce) ne može biti saznat kao svojstveno. [...] Sunce je, dakle, sa tog gledišta čulni predmet *par excellence*. Ono je paradigma za čulnu metaforu: obilazi i skriva se po pravilu. [...] Metafora, stoga, hoće da izrazi heliotrop, jedan pokret istovremeno okrenut k suncu i obilazeći kretanje sunca [...] sunce, doslovno rečeno, sunce naših čula, ne pruža samo nepouzdana znanja jer su od nepodesnih metafora, ono je i samo metaforično. Pošto ne možemo biti sigurni, kaže nam Aristotel, u pogledu njegovih čulnih svojstava kao u njegovoj ‘svojstvenosti’, sunce nikada nije prisutno u diskursu u doslovnom smislu. Svaki put kad se javi metafora, postoji bez sumnje negde jedno sunce, ali svaki put kad se pomoli sunce, otpočela je metafora.” Žak Derida, *Bela mitologija*, preveo s francuskog Miodrag Radović, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1990, str. 57–59.